

Poul Aaby Sørensen

Om konstitueringen af den borgerlige psyke

Et bevidsthedshistorisk nybrud, belyst gennem opdragelseslitteratur og romantisk digtning

Den danske og til dansk oversatte borgerlige opdragelseslitteratur, der tager sin begyndelse ved midten af 1500-tallet, udgør et væsentligt, men upåagtet bevidsthedshistorisk kildemateriale. Dens brudprægede udvikling indtil slutningen af 1700-tallet både afspejler og befordrer markant skiftende opdragelsesidealer i snæver sammenhæng med vekslende familie- og menneskesyn, men på visse punkter også en underliggende kontinuitet. En nærmere betragtning af opdragesskrifterne åbner op for påvisningen af nogle grundlæggende udviklingstræk i den gradvise fastlæggelse af den 'moderne' borgerlige psyke – set i bredt kulturhistorisk perspektiv. Ved begyndelsen af 1800-tallet synes denne fastlagt i sine grundtræk. Samtidig begynder netop her, i takt med feudalismens afvikling til fordel for kapitalistiske produktionsforhold, udbredelsen af borgerlige psykiske mønstre til stadig bredere befolkningslag.

De tidlige opdragesskrifter har deres basis i en velhavende købmandsstand, de senere i et nyt, toneangivende embedsborghed. Adelen, håndværkernes og bøndernes også indbyrdes ganske forskellige socialisationsformer er belysende overfor de borgerlige. Men i det skarpt standsdelte feudalsamfund er det disse sidste, der så at sige har fremtiden for sig, og som der her skal fokuseres på. – Op til midten af 1700-tallet er opdragelseslitteraturen helt overvejende rettet ind mod det mandlige køn. Men med udviklingen af den nye intimsfære forøges kvindens ideologiske funktion overfor mand og børn, de 'indre' kvaliteter bliver mere afgørende end husholdningsmæssige færdigheder, og hermed stiger interessen for pigeopdragelsen. Dette felt har den nyeste kvindeforskning taget op, og hovedinteressen vil her være drengesocialiseringen.

Særligt iøjnefaldende er de store skift i opdragelsesidealer i slutningen af 1700-tallet. Den stærkt autoritære opdragelse afløses fra omkring 1760'erne af en 'følsom' men underliggende autoritær, der igen blot et par årtier senere overlejres af en pludselig og hidtil uset under-

trykkelse af seksualiteten. Men hermed kastes også nyt lys over litteraturen, idet centrale dele af den romantiske digtning synes at bekræfte, at denne modsætningsfyldte forening af faderautoritet, kærlighed og seksualundertrykkelse medfører en tilstramning omkring nye og dybe konflikter.

Måske tidligst afspejles dybden af konflikterne i visse af Oehlen-schlägers værker, men her i form af en vanskelig tolkbar symbolik. Et særegent men markant eksempel er *Baldur hin Gode* fra *Nordiske Digte*, 1807. Tragedien er det første »skæbnedrama«, en genre der nåede højdepunktet i 1810'erne, men blev ugleset p.g.a. sin fremstilling af fatale familiekonflikter, hvis grethed de historiske gevandter ikke var et tilstrækkeligt dække over. Som mytologisk allegori, måske tænkt som læsedrama og i hvert fald aldrig opført, adskiller *Baldur hin Gode* sig imidlertid fra genrens hovedlinie. Det dunkle og suggestive værk har fascineret fra det forelå i manuskript og op til i dag – uden at forståelsen af det er nået ud over digterens egen første tolkning. (Der henvises i øvrigt til min behandling af romantikkens teater i *Dansk litteraturhistorie* bind 5, 1984, der er skrevet delvis ud fra den her opridsede tilgang; specielt relevante er afsnittene »Borgerligt familiedrama«, »Oehlen-schlägers tragedier«, »Skæbnedramaet: familiens sammenbrud«, »En ny romantiks gennembrud« og »Bournonville og balletten«.)

Artiklens hovedinteresse er nogle afgørende udviklingstræk i konstitueringen af den borgerlige psyke. Det metodiske greb overfor såvel opdragelseslitteratur som digtning har været en kombination af socialhistorie, mentalitetshistorie og psykoanalyse. De nok så forskelligartede mentalitetshistoriske værker der tilbyder sig (jfr. litteraturlisten) savner dog for størstedelens vedkommende en egentlig psykologisk teori, mens den freudske psykoanalyse er ahistorisk. Der viser sig imidlertid at blive stadig større overensstemmelse mellem på den ene side den psyke, der danner sig hen mod begyndelsen af 1800-tallet og på den anden psykoanalysens billede af 'menneskets' psyke et århundrede senere. Arbejdet har derfor en yderligere dimension, nemlig at knytte an til bestræbelserne på at tilføje mentalitetshistorien en dybere psykologisk forankring og i samme bevægelse bidrage til en historisering af psykoanalysen.

I. Autoritet – kærlighed – seksualundertrykkelse

Seksualundertrykkelsens gennemslag 1785

I midten af 1780'erne udgav lægen, kritikeren og den både medicinske og skønlitterære forfatter Johann Clemens Tode et populærvidenskabeligt tidsskrift, *Sundhedsblade*, med småartikler om alt fra den rette anvendelse af hindbær til blodrensende midler mod ringorm. I septembernummeret 1785 stod en foruroligende artikel at læse, som kun få abonnenter kan have begrebet meningen af¹⁰. Heri appelleres indtrængende til en unavngiven forlægger, der har anmeldt en ikke nærmere angiven bog til oversættelse, om »for Guds og Fædrelandets Skyld, ikke at lade den komme frem«, idet den »gjør mange Læsere Bekiendt med en afskyelig Ting, ja, forleder dem til den, ved at ivre imod den«. Bogen vil anfægte »Dyd og Sundhed«, og Tode håber, at forlæggeren »er veltænkende nok til at tage den Beslutning, aldrig at lade en Bog komme for Lyset, som visseligen vilde gjøre uendeligen større Skade end den kunde gjøre Nytte«.

I en pjece, »Er det Ret at skrive offentlig om Ungdommens hemmelige Synder?«, forsvarer forlæggeren prompte sin udgivelse, der nu viser sig at omhandle en som last betragtet nyopdukket foreteelse, onani. I efterårsmånederne 1785 udkæmpes en sand pamfletkrig, for en del under anonymitetens dække, mellem de to, der – i det sene 1700-tals ånd – begge påberåber sig at kæmpe på hele menneskehedens vegne. Tode tilbyder herunder at betale forlæggeren et større beløb af egen lomme for at opgive udgivelsen. Men denne er skarp og uforsonlig, og Tode beskyldes for »at være ligegyldig imod nogle Millioner Menneskers Vel«^(11, 12, 13 og 14). Tode tabte slaget, for det digre værk *Om ungdommens hemmelige Synder* ved reformpædagogen C. G. Salzmann og lægen Tissot udkom kort tid efter⁽¹⁵⁾; se titelbladet i »Seksualundertrykkelsens skrifter«).

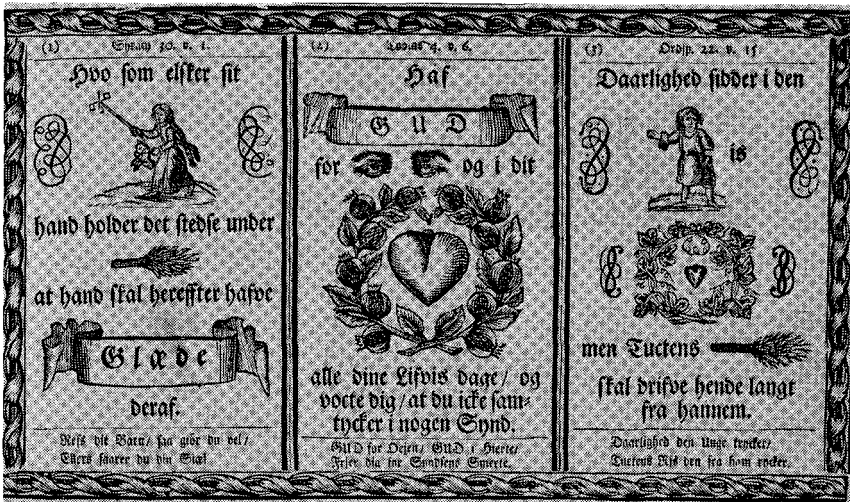
Todes idealisme havde under alle omstændigheder været forgæves, for en syndflod af onanilitteratur var på vej ind over grænsen fra syd. I kølvandet fulgte ægteskabsvejledninger, der gav hidtil usete detailanvisninger på seksualitetens rette udøvelse – men især advarsler mod den urette. For 'normaliteten' blev nu fastlagt, og dens grænser blev snævre. Seksualiteten blev et påtrængende problem, men udgangspunktet for diskussionen var disciplinering og undertrykkelse af den. Styrken af den nye bølge understreges af, at selv Tode overbevistes om sin fejlurdering og endog blev udgiver af skrifter mod onani¹⁹. Det blev da også læger der, med 1700-tallets nye naturvidenskabelige autoritet i ryggen, kom til at føre an. De toneangivende reformpædagoger, som Salzmann, fulgte dog hurtigt trop, mens kirkens

mænd først lidt senere kom med.

Seksualundertrykkelsen blev et tredje trin i konstitueringen af den fuldt udviklede borgerlige psyke. Et par årtier tidligere var den anden faktor, *følsomheden*, og i sammenhæng med den *intimsfæren* og den *kærlighedsorienterede* opdragelse, slået igennem med næsten lige så stor pludselighed. Men dette betød ikke, at en historisk set første faktor, *autoriteten*, var ganske opgivet. I det følgende skal denne trefasede udvikling ridses op.

Den autoritære opdragelse, 1500-tallet til 1760

De tidlig-borgerlige opdragelsesskrifter propagerer en ekstrem autoritær opdragelse. Barnet opfattes som syndigt af naturen, og synden skal bankes ud af kroppen på det. »Huo som sparer sit Rijs, hand hader sin Søn, men den som elsker hannem, hand straffer hannem snart«, hedder det⁴, og bag faderautoriteten står den lige så ubønhørligt straffende Gud. Prygl bliver forudsætning for frelse:

Disciplineringen af borgerstandens unge, bort fra det omgivne feudale samfunds mere 'løse' tanke- og adfærdsmønstre, blev gennemført med hårdhændede midler. I *Liden Billed-Bibel* fra 1710⁵, »Ungdommen til Nytte«, hedder det: »Hvo som elsker sit barn han holder det stedse under riset at han skal herefter have glæde deraf« og »Dårlighed sidder i den unges hjerte men tugtens ris skal drive den langt fra ham«. Rebusformen må have virket stærkt på en ikke-billedforvænt ungdom, og sentenserne understreges i en rimel version nederst: »Refs dit Barn/saa gjør du vel/Ellers saarer du sin Siæl« og »Daarlighed den Unge trycker/Tugtens Ris den fra ham rycker«. Centralt i illustrationen som i selvpfattelsens virkelighed vogter Gud, som faderautoritetens ubønhørlige forlængelse ind i evigheden, over tanker og adfærd.

»Du hugger hannem met Riset, men du frelser hans Siel fra Helfffuede«³. Grænsen for terroren går ved drab på barnet, men ikke som man skulle vente af humane grunde: »Straffe din Søn (...) men lad icke din Siel røres til at sla hannem ihiel (...) lad hannem fordi (d.v.s. derfor) løss, saa kant du tucte hannem mere«. Forældrene forbydes på det strengeste af lege med børnene eller blot berøre dem kærligt eller spøgefuldt. Tævene sad løst – men det havde sine grunde.

Netop i 1500-tallet løsriver de danske småkøbmænd sig fra Hansaens dominans, og en velhavende reder- og købmandsstand opstår. I købmandens hus begynder arbejdet at blive adskilt fra familiens dagligliv, og *faderautoriteten* er derfor ikke længere begrundet i et indlysende nødvendigt og anskueligt arbejde til familiens opretholdelse. Samtidig er købmanden, i modsætning til lavshåndværkerne, stillet i en konkurrencesituation, der også nødvendiggør abstrakte kalkulationer. Konkret arbejde og konkret autoritet er dermed erstattet af *abstrakt arbejde og abstrakt autoritet*. I forlængelse heraf ophøjes arbejdet fra konkret nødvendighed til abstrakt dyd.

Den ydre disciplinering følges op af en tilskyndelse til *selvtvang*. »Huorledes Børn skal skicke sig medt Hoffuedit, Øignene oc andre Limmer« hedder hovedafsnittet i *Børne Speigel* fra 1568, der optrykkes langt ind i 1600-tallet². Anvisningerne på hvad man bør gøre og ikke bør gøre med alle legemets dele, både i fysisk og psykisk henseende, er detaljerede. Om øjnene hedder det bl.a.:

»Lad dine Øygne være bly: stadig oc stille
Icke her eller der løbe huort de ville.
Lad dennem icke seg selff raade
Om du vilt wære wden skade oc vaade«.

Borgerens forretninger tillader ikke umiddelbare følelsesudladninger; såvel i sit eget hoveds kalkulationer som i ydre forretningsadfærd må han fungere beregnende og følelseskontrolleret. Børnene må derfor indlære en stadig *selviagttagelse* med *selvkontrol* som mål.

Hermed er der tale om en art *tidlig overjagsdannelse*; heller ikke jeget må længere lade »seg selff raade«. Men denne er endnu 'løs', udvendig, for dels kræver den under indlæringen konstant fysisk tvang, dels må den understøttes af stadig overvågning fra autoriteterne, og i deres fravær fra den gammeltestamentlige Gud, hvis »Euige Straff« står ubønhørligt bag faderautoriteten. Gud og hans engle er »allesteds nærværende« som iagttagere af den ydre adfærd – og ligeledes af den indre tankeverden, for Gud »seer alle dine Gierninger, ja, hand kaager ind i dit hierte, och veed alle dine hiertens tancker, fordi hand

beskode dit hierte och nyre och alle lønlige hiørne«¹.

Forældrene opfordres nu til at sende børnene i skole, hvor de for handelsvirksomheden nødvendige færdigheder, læsning, skrivning, regning – samt religion – står på skemaet. Den nye menneskemodels struktur og de nye adfærdsformer suppleres derved med en rationel-kalkulatorisk virkelighedsopfattelse med evnen til abstrakt tænkning som mål. Redskabet hertil er den også med ris og Vorherre udstyrede »Tuctemester«. Såvel omverdenen som individet selv opfattes herefter i disse kategorier, og egne indre følelsesstrømninger fordømmes.

Hermed er en kommende handelsborger og endnu en streng fader 'dannet'. Men pansringen mod omverdenen og grundlæggelsen af nye indre konflikter er næppe sket uden omkostninger. Ét bevis herpå er de skrifter om en ny psykisk lidelse, melankoli, der vinder udbredelse netop fra slutningen af 1500-tallet.

Følsomhed og kærlighedsorientering fra 1760

Fra 1760'erne finder et pludseligt opgør sted med den autoritære opdragelse, der med ét slag taber mælet. Radikaliteten er så voldsom, at der vendes op og ned på selve opfattelsen af, hvad et barn egentlig er og følgelig også på opdragelsesprincipperne. En skarp kritik rettes mod den hidtidige opdragelse: »Denne under Trykkelse sukkende Menneskeslægt, ere Børnene, og deres Undertrykkere ere Forældrene (...) de (...) kunde see det uskyldigste Barn blive pidsket, høre dets Jammerskrig, følge det andet til Graven, hvilket er blevet aflivet ved faderlige eller moderlige Fordomme«⁹. Barnet opfattes nu netop som uskyldigt, ikke som syndigt fra fødselen, og følgelig må uvaner tilskrives forældrene, ikke barnet: »Og dette er ganske sikkert, at Hovedaarsagen til Børnenes Feil, Udyder og Laster, altid maae søges hos Fader eller Moder«. Punkt for punkt opregnes konsekvenserne af de gamle opdragelsesprincipper, der nu anses for ikke blot inhumane, men ganske modarbejdende deres hensigt: hvis du gør børnene uret eller håner dem vil de hade sig, hvis du nægter dem uskyldige fornøjelser eller er følelsesløs overfor deres kærtegn og ikke deler deres glæder vil de fatte afsky for dig, hvis du prygler dem vil du gøre dem dumme, hvis du uophørligt præker pligter overfor dem vil du gøre dem uimodtagelige for gode lærdomme o.s.v. Sammenlignet med den gamle opdragelsesforms ufølsomhed overfor barnets behov er denne pludselige psykologiske indsigt forbløffende.

Børnene opfattes nu ikke længere som ens objekter for opdragelses-

tiltag, deres *individualitet* understreges, og det kræver indfølelsesevne fra opdragerens side at spore sig ind herpå. Børn af »muntert Temperament« må ikke hæmmes unødigt af restriktioner, for »Jo meer Børn ere hengivne til Munterhed og Lystighed, jo meer maa man give dem Frihed dertil«⁶. På den anden side er børn »af et melancholsk Temperament« ikke bedrøvede, kun tænksomme, og skal ikke tvinges til munterhed, men med grundighed forklares tingenes sammenhæng, hvilket er *deres* største lyst. »Riis og Hug« fordømmes også i skolen, i stedet skal nysgerrighed og interesse fremelskes, »thi intet hænger bedre fast i Hukommelsen, end det, som man har Lyst til at lære«.

Vigtigst af alt er den nye *kærlighedsorientering* i opdragelsen: »vi maatte søge at vinde Børnenes Kierlighed, og regere dem ved Kierlighed«⁸. Hvis barnet skælver for faderen, modarbejdes et godt resultat, »thi Frygt gjør ikke dristig«. »Sov sødt ved Moders Kys at nyde« hedder det i en nydigtet, anbefalelsesværdig vuggevis, der afspejler et mere kropsnært forældre-barn forhold⁸. Også gudsforholdet bliver 'kærlighedsorienteret', den gammeltestamentlige, ubønhørligt straffende Gud udskiftes nu med den milde, lidende og frelsende Jesus. Børnene må lære at begribe, »hvor inderlig Gud elsker Menneskene«, for »Siden vor Ulydighed kom fra en Forfører, saa har Gud anset os med Medlidenhed og Barmhiertighed«.

Men på trods af de nok så nye toner er autoritære træk i opdragelsen bibeholdt. Barnet skal stadig indplantes frygt, for »Frygten ligner et Skibs-Roer, hvorved man kand dreje og vende Barnet til alle Sider«⁶. Der er ganske vist ikke længere tale om frygt for fysisk overlast, derimod for tab af kærlighed: »Kierlighed er den rette Driver i Frygten (...) En Fader, som elskes af sin Søn, har ham i sin Magt, ligesom sin egen Haand; for at lede ham til Dyden, bruger han ingen anden Trudsler, end at han ikke mere vil elske ham«. Med sin *kærlige inderliggørelse af autoriteten* bliver denne opdragelse givet langt mere indgribende i barnets psyke, langt mere subtilt manipulerende.

Tidligere havde forældrene kun forlangt ubetinget respekt og lydighed, ikke at barnet skulle elske dem; nu kræves en lige så ubetinget kærlighed. Men ikke på barnets egne præmisser, for den underliggende autoritets »Skibs-Roer« bestemmer skibets retning. Kærlighedsafhængighed og autoritet i kombination er imidlertid konfliktskabende, idet aggression mod kærlighedsobjektet er et sandsynligt resultat. Men aggressionen forbydes, såvel fra omverdenens side som fra jeget selv, ja, den erkendes ikke. Ét af resultaterne heraf er den *sentimentalitet*, der er et af periodens karakteristika – et konstant følelsesmæssigt overtryk, som kan få udløb ved enhver given lejlighed. Et andet

resultat af kombinationen kærlighedsopdyrkelse/autoritet er den ubændige og uopfyldelige (voksne) kærlighed, der skal kompensere for barndommens konflikter. Såvel sentimentalitet som kærlighed (i denne form) var ukendt for tidligere generationer.

Børnene havde tidligere for en stor del været overladt til tjenestefolkene. Dette fordømmes nu. I de 'progressive' familier begynder moderen selv at amme børnene og i det hele taget tage hånd om deres opdragelse. Den nye, mere subtile socialisering kan ikke varetages af uannede tjenestefolk. Helt ned i boligindretningen kan aflæses, at intimsfæren nu bliver en realitet: de tidligere fællesrum med fri gennemgang afløses af lejligheder med korridor, hvor familien kan afsondre sig fra tjenestefolk og gæster, sammen eller enkeltvis. Ikke blot opdragelsesskrifterne, men også tidens didaktiske skønlitteratur propagerer de nye idealer. Således tidligt men markant Charlotte Dorothea Biehls følsomme komedier, først *Den kjerlige Mand*, 1764, og J. S. Sneedorffs pseudodokumentariske fortælling om hustruen Coelies selvdannelsesproces fra 1762-63⁷, senere f.eks. det populære borgerlige familiedrama.

Den følsomme opdragelse tillader individualitet, spontaneitet og kreativitet, men indenfor nye 'natur'givne normer og under opelskelse af en dyb selvkontrol hos barnet, med udgangspunkt i disse normer. Redskabet hertil er det kærlige forældre-barn forhold – med angsten for kærlighedstab som pædagogisk modpol – resultatet en indre samvittighedens stemme, en overjægsdannelse af mere subtil og dybere personlighedskonstituerende karakter end den tidlig-borgerlige. I teksten til illustrationen, hentet fra det omfattende billedtillæg til tyskeren J. B. Basedows reformpædagogiske Elementarwerk fra 1774, hedder det: »Ærekerheden. Eksempel på to børn, der roses af deres forældre for deres gode opførsel«. Basedow var i en årrække professor ved akademiet i Sora.

Seksualundertrykkelsens skrifter

I den 'følsomme', men konfliktbetonede psyke slår fra slutningen af 1780'erne seksualundertrykkelsen voldsomt ind, først i form af onanilitteraturen. Dens indhold er toledet: Dels er der en nøje beskrivelse af, hvordan lasten opdages, forhindres og i heldigste fald helbredes. Dels ikke mindre detaljerede beretninger om de mangfoldige livstruende sygdomme og den langsomme og lidelsesfulde død, der bliver dem til del, som dette ikke lykkes for. Den ofte (pseudo)dokumentariske form forstærker den afskrækkende virkning. Her fortæller »Onanisten« selv, på gravens rand, om konsekvensen af sine udsvævelser:

»Jeg ligner en Dødningerad, og Synet af mig opvækker Gysen og Forfærdelse. O! maatte alle uvidende og ubesindige Syndere see mig! kunde jeg dog tilraabe enhver iblandt dem:

Naar ureen Vellyst fængsler dig,

Gid dette Skrækkebillede

Af tørre Dødningknokler

Din Kildren maae afbryde!«¹⁵

Den pågående, kvalmende sanselighed i skildringen er karakteristisk for rædselsberetningerne, der ofte er hobet op, den ene efterfulgt af den anden.

Helbredelsesmetoderne er fremstillet med en lignende nærgåenhed og detaljerighed, og tonen er 'videnskabelig'. Hver dag »at tage en Halv Pot Eselmelk med en tredie Deel Selzervand« er »vist en fortræffelig Anordning«. Der fordres dagen igennem en særlig opmærksomhed for at undgå ophidsende situationer – lige fra forbud mod gyngning til indtagelse af for stærkt krydret kost. Sengelejet er indlysende nok døgnets mest prekære tidspunkt. I beredskab ved sengen må til stadighed forefindes et helt arsenal af effekter: »et Glas koldt Vand med Edike eller Citronsaff, eller Salpeter og Sukker, eller Vitriolspiritus, eller Hallers Syre (...) for ved opstigende bevægelse i Øieblikket at kunde gjøre Brug deraf«¹⁷. Videre et bind til »Avledelelene« (en nyopfundne og ikke tilfældig betegnelse – for disse bør nu kun benyttes i forplantningens tjeneste), hvis komplicerede påbinding beskrives i detaljer. Såfremt dette ikke hjælper anbefales det, at man »lader sig selv binde Hænderne«. Eller mere langsigtet, gennemborer penis for at isætte en ring, der gør rejsning utålelig smertefuld.

Skildringerne er hektiske, malende og intense, selv i forbindelse med de 'objektive' forholdsregler ved sengelejet: »Men for at gjøre alt mueligt for at udslukke hans voldsomme Drifts Ild; saa have han

stedse et Fad med iskoldt Vand i Beredskab, hvormed han formedelst en Svamp saa længe kan bade sine ophidsede Fødselsdele, til Heden er dæmpet«. Forførelsesscener mellem to drenge og under utallige forhold er stadig genkommende, men den »brændende Indbildningskraft« m.h.t. det andet køn opfattes naturligvis som lige så farlig. Ingen tvivl: Todes bange anelser var mere end berettigede. For det bliver et stadig mere påtrængende problem, at der onaneres til onanilitteraturen! Skildringerne af lastens mangfoldige udførelsesformer er simpelthen ophidsende, og den stadige opmærksomhed, der fordres på kønsdelene uden tvivl ligeså. Altsammen forstærket af den suggestive kraft som beretningerne er forlenet med. Set med nutidens øjne stiller skribenterne sig selv i et tvivlsomt lys; i hvert fald synes der udviklet et særegent sado-masochistisk forhold mellem forfatter og læser.

Den tidlig-borgerlige selv fremmedgørelse og -disciplinering fortsættes, nu blot i seksualitetens regi. Fremmedgørelsen er imidlertid ikke kun en indirekte følge, men fremtræder ofte som direkte krav. Tidligere havde det været almindeligt at børnene, også i bedre borgerlige familier, sov i seng hos tjenestefolkene, endog af det modsatte køn. Nu ophører dette, og de unge bør tilmed have »Undseelse imod

Om
**Ungdommens
 hemmelige Synder**

ved

E. G. Salzmänn,

Professor og Forstander for Opdragelseshøjskolen
 i Schuppenhal.

Tilligemed

et Tillæg

Om Lægemaaden i de Sygdomme, som
 ere Følger af samme

af

S. A. D. Tissot,

Doktor og offentlig Læger i Medicinen i
 Lausanne.

Øversat.

Kisbenhavn

Trykt hos P. H. Sørensen. 1786.

Titelbladet af det omstridte, første værk på dansk om de »hemmelige Synder«. Det var typisk læger og de store reformpædagoger som Salzmänn – fortalene for de revolutionerende indfølede men også stærkt indgribende opdragelsesmetoder – der kom til at føre an i skrækkampagnen mod den nye last. Skønt argumentationen er mere medicinsk end moralsk, synes seksualundertrykkelsen at have overlejet både forældre-barn forholdet, forholdet mellem kønnene og hele personlighedsdannelsen med nye konflikter.

Eder selv«. Afklædning og nøgenhed forbydes, også i ensomhed, for »hvad I indseer bør være skiult for andres, det bør ogsaa være skiult for Eders egne Øine«. Også sindet bør kontrolleres, der må iagttages »den største Undseelighed, ogsaa hvor stumme Tanker har Stæd«. Den strenge Gud er ikke længere nødvendig, for der appelleres til dén samvittighedens indre stemme, som den modsætningsfulde kærlighedsorienterede opdragelse har fremelsket. Citaterne her er fra en advarsel mod onani for unge piger¹⁶, for også de betænkes, skønt i mindre rigt mål.

En anden konsekvens af fremmedgørelsen af individet som kønsvæsen er fremmedgørelse for det andet køn – som jo er den første, faretruende årsag til lasten. Men grove 'oplysnings'-teknikker er også medvirkende til at sætte skel og mærkværdiggøre forholdet mellem kønnene. Hvordan tilfredsstilles eksempelvis barnets behov for viden om kønsforskellen (som den nye bornerthed forhindrer), uden at »Indbildningskraften« bliver »opflammet«? Ved at tage børnene med til en »anatomisk Section eller et Liigs Aabning«. Den ulidelige stank og det gyselige syn af liget vil virke så rædselsvækkende, at »De vilde uden vellystige Følelser lære Kjønnsforskjellen at kjende. Tilbageerindringen om det andet Kjønns Yndighed vil ogsaa tillige bringe hiint ubehagelige Intryk, som de fornam ved Menneskets Anatomie i Tankerne. Paa denne maade vil deres Indbildningskraft, som er Grunden til Onanien, blive (...) læget«¹⁸.

Såvel opfattelsen af egen seksualitet som af det andet køn som kønsvæsener belægges med slibrighed og afsky. Dette sker netop i den periode, hvor de kærlige forældre-barn relationer i særlig grad lægger op til 'kærlighed' som grundlag for pardannelsen, og hvor kvinden idealiseres. Resultatet er, at kærlighed og drift adskilles knivspærpt – hvilket luder-madonnakomplekset, der bliver så karakteristisk for 1800-tallet, blot er ét udtryk for.

I den samlede opdragelseslitteratur før 1785 synes onani ikke nævnt overhovedet. Seksualiteten er her knap nok omtalt, når undtages moralske, religiøse eller praktiske (kønssygdomme m.v.) advarsler mod usædelighed – forstået som simpel hor. Det samme gælder en tilgrænsende genre, ægteskabsvejledningerne, som før 1790'erne ikke går i detaljer med seksualiteten, der synes ganske overladt til ægtefollenes individuelle og private behov og lyster. Men i de nye ægteskabsvejledninger indtager seksualiteten pludselig den centrale plads²⁰. Som i onaniskrifterne behandles den yderligt detaljeret i alle sine aspekter, fysiske som følelsesmæssige. Indholdet er modsætningsfyldt. Samlejet omtales i opgejlede vendinger som den højeste nydelse, men hovedbudskabet er en hård disciplinering og normsæt-

telse. Et stærkt mådehold påbydes, ligesom én og kun én samlejestilling fremstilles som sundhedsmæssig forsvarlig. Kvinden påtvinges en passiv, forstillende rolle, manden en aktiv, forstillende; ingen må udsige deres sande lyster og hensigter. Som i onanilitteraturen lægges op til en stadig opmærksomhed omkring seksualiteten, ligesom alle afvigelser fra de yderst snævre rammer forsynes med skræmmebilleder. Også her er det lægeautoritetens 'videnskabelighed', der fører ordet.

Seksualiteten bliver i slutningen af 1700-tallet et kernepunkt i den psykiske konstitution, med en selvrefleksion og selvdisciplinering – men også fortrængning – at langt dybere karakter end den tidlig-borgerlige som resultat. De tidligere karakteristika for borgeren er dog stadig i mangt og meget gældende, men deres psykiske dynamo er bleven en anden. Et eksempel er arbejds- og afkaldsmoralen, der før blev indøvet ved ydre tvang. Nu påbydes såvel »vedvarende Arbejde« som »Maadelighed«¹⁵ med det udtalte formål at holde seksualiteten i skak og aflede og dæmpe den. En regulær tvangsmæssig indøvelse af sublimering.

Seksualundertrykkelsens årsager og konsekvenser

Baggrunden for den tidlig-borgerlige autoritære opdragelse synes at være en tilskæring og disciplinering af en tidligere mere 'løs' og direkte omverdensbunden psyke til nye, kapitalistiske konkurrenceforhold. Men hvad er årsagen til følsomhedens og kort tid senere seksualundertrykkelsens så pludselige gennemslag? Herpå kan kun gives foreløbige og forsøgsvisе svar. Givet er det imidlertid, at der er tale om en kombination af mangeartede forhold.

Rationalismens gennemslag i første halvdel af 1700-tallet kan have undertrykt de følelsesmæssige sider i så u hensigtsmæssig grad, at de finder udløb i følsomhedsdyrkelsen. Rationalisme og følsomhed løber herefter parallelt op gennem resten af århundredet, egentlig logisk nok ofte indenfor den enkelte personlighed. – Et bredere borgerskabs forbedrede økonomiske forhold muliggør mere forfinede livsformer, der så antager deres egen særegenhed, idet det hverken er muligt eller ønskeligt at overtage aristokratiets. En vis gensidig påvirkning mellem det højere borgerskab og det forfinede aristokrati er dog på den anden side karakteristisk for følsomhedens periode, ikke mindst formidlet gennem et nyt, fælles salonliv. – De store reformer, især indenfor økonomien, som præger sidste halvdel af 1700-tallet, kræver for-

nyelse af den autoritære og traditionsbundne statsstyrelse. Den individualitetsfremelskende men samtidig dybt selvdisciplinerende opdragelse i intimsfæren er sandsynligvis mere velegnet som forberedelse til et kreativt arbejde for 'almenvellet' end den tidligere autoritære. Embedsmændene rekrutteres da også nu overvejende fra borgerlige lag.

Ej heller onanilitteraturens årsager er umiddelbart gennemskuelige. Et bud kunne være, at følsomheden så at sige er løbet løbsk, så man faktisk begynder at tage den til efterretning i en grad, så den borgerlige stands reproduktion som besiddende klasse er truet. En følsom psyke, der kræver udlevelse, er trods alt farlig for administrationen af både et enevældigt klassesamfund og den private familieførelse. I hvert fald er det uden tvivl tilfældet, at seksualundertrykkelsen – på subtil vis – lægger en dæmper på følsomhedens direkte udlevelse.

Onani-ideologerne hævder dels, at lasten overvejende er et nyt fænomen, dels at den er mere udbredt i de dannede lag end i de udannede. Hvis de for én gangs skyld kan stå til troende, kan selve den nye intimsfære og den nye socialisering/psyke måske fremvise en supplerende forklaring: fysisk afsøndres de unge mere end tidligere, bl.a. ved at de fjernes fra fællesrummenes kropsnære socialitet, i isolation på egne værelser. Psykisk driver den nye, komplekse socialisering også individet ind i isolation, selvransagelse og samvittighedskonflikter. Samtidig med at følsomheden opelskes – »den nuværende Generation er den første, som fra Vuggen er kielent opdragen«, forklarer et skrift lastens tiltagen med¹⁵ – bremses de gamle former for konkret udlevelen af socialitet og sanselighed, og en generel psykisk spændingstilstand opstår. Hvilket meget vel kunne tænkes at føre til både forøget fantasivirksomhed og kompensatoriske udfoldelser – som onani. Der så igen, med onanilitteraturen som ledetråd, forsøges disciplineret og omformet til rastløs aktivitet. Tankevækkende nok synes onanilitteraturen da også kun at blusse op i de protestantiske/reformerte lande i Mellem- og Nordeuropa, hvor kapitalismens spidsudvikling finder sted.

Såvel onanilitteraturen som ægteskabsvejledningerne er karakteriseret ikke blot ved indtrængende påbud om driftsfortrængning og -normsættelse, men i lige så høj grad ved en utrolig åbenmundethed. Ja, en benævnelses- og iscenesættelsestrang overfor netop det, der burde forties. Todes ord om, at der forledes til lasten ved at ivre imod den, skal her bringes i erindring, for de er uden tvivl rigtige – i den første fase. Her måtte man nævne tingene ved rette navn, eller opfinde navne, for der var aldrig talt sådan før.

I begyndelsen af 1800-tallet problematiseres den åbne tone. De selvstændige skrifter mod onani fortsætter ganske vist, men onaniproblemet integreres nu også i den almene opdragelseslitteratur, og her afdæmpes sprogbrugen. Mere forblommede vendinger synes tilstrækkelige, for budskabet er internaliseret i forældregenerationen. Det må antages, at forbud og påbud herefter videregives langt mere ubevidst fra den ene generation til den anden – helt ned i den kropslige måde at forholde sig til børnene på. At seksual(selv)undertrykkelsen i århundredets løb skulle være mindsket er usandsynligt, det tyder hverken litterære dokumenter eller psykoanalysens resultater fra begyndelsen af 1900-tallet på. Eller, for den sags skyld, vor egen tids mangfoldige opgør med restriktioner og hæmninger, som med så hårdhændede midler blev gennemtruffet første gang for to århundreder siden.

Psykoanalysen er bestandig blevet kritiseret for sin antagelse om seksualiteten som afgørende men samtidig konfliktskabende for personlighedsdannelsen. Men med påvisningen af det trinvise gennemslag for treenheden af faderautoritet, kærlighedsorientering og driftsundertrykkelse forankres den freudske teoridannelse historisk. Skønt Freud næppe noget sted opstiller dette så eksplicit, må disse tre elementer betragtes som konstituerende for ødipuskomplekset, der ifølge psykoanalysens – ganske vist ahistoriske – opfattelse ses som konstituerende for både enkeltindividet og hele kulturudviklingen. – Historiseringen af psykoanalysen skal ikke her tages op ud over hvad der allerede turde være fremgået, ligesom det heller ikke skal diskuteres, i hvor stort omfang 1800-tallets og det tidlige 1900-tals borgerlige psyke er identisk med vor egen tids. Blot ét af ødipuskompleksets omdrejningspunkter skal nævnes, nemlig det omstridte kastrationskompleks, hvis relevans onanilitteraturen muliggør en mere konkret vurdering af: at (dreng)ebarnet har al mulig grund til at føle sig truet på sin seksualitet af 'faderinstansen', også helt konkret lokaliseret til kønsdelene, fremgår med alt tydelighed.

Ved sin delvise forvisning til det ubevidste fra begyndelsen af 1800-tallet bliver den nys problematiserede seksualitet langt mere omsigribende, idet den i underbevidstheden indgår forbindelse med elementer, som ikke oprindeligt tilhørte dens domæne. En af psykoanalysens fortjenester er netop den detaljerede udredning af disse glidninger. Dele af den romantiske litteratur er et fremragende udtryk for seksualitetens formning af såvel omverdensforståelsen som af jeget og dets selvopfattelse. Den både afspejler og understøtter tidens bestræbelse på et inddæmme eller fortrænge seksualiteten – som netop derfor til stadighed dukker op. Enkeltstående værker forsøger at nærme

sig problemets kerne. Men i takt hermed sætter en fortrængning og forvrængning ind, der i den digteriske form viser sig som en dyb og vanskelig tolkbar symbolik.

II. Den romantiske litteratur – en borgerlig tragedie

»*Balders Død*«: *Den ubændige, men ubesmittede kærlighed*

Johannes Ewalds »heroisk(e) Syngespil« *Balders Død* fra 1775 har Saxo som kilde. Balder er her en heros, der i Ewalds regi bliver (næsten) helt menneske. 32 år efter, i 1807, udkom en nytolkning af myten, Adam Oehlenschlägers »mytologisk(e) Sørge­spil« *Baldur hin Gode*, som midterdelen af *Nordiske Digte*. Oehlenschläger henter beretningen om guden Baldur fra Snorres Edda, hvis mytologiske univers bedre synes at tjene hans formål. Men den unge digter er fuldt bevidst om sin store forgængers indsats og forsvarer sig da også i »Fortale« til værket mod mulige angreb for frækt at ville »overtræffe det hidtil af Nationens Kunstdommere almindelig erkendte bedste Digt« af blot og bar »Nyhedssyge« og »Forfængelighedens Stræben«. Vennen H. C. Ørsteds førstehåndsindtryk ved læsningen af manuskriptet, »Baldur har behaget mig uendeligt«, blev dog den dominerende indstilling. Men flere af den ældre generation, deriblandt Knud Lyne Rahbek, forblev skeptiske og uforstående overfor værket (*Breve til og fra Adam Oehlenschläger* bd. II, 1945).

Generationsmod­­sætningen er signifikant, idet den udtrykker den eksistentielle ombrydning, der havde fundet sted den sidste halve snes år. Herpå er *Baldur hin Gode* et fremragende dokument, for tragediens slægtsskab med Ewalds *Balder* er fjernt. At Oehlenschläger valgte samme emnekreds som Ewald synes på den anden side alt andet end tilfældigt. Hans intuitive fornemmelse af, at en omtolkning af et af det foregående århundredes beundrede storværker var påkrævet, giver en enestående mulighed for at sætte ombrydningen i relief.

Ewalds *Balders Død* er en beretning om jalousibetændt kærlighed. Henlæggelsen til det oldnordiske, halvt mytologiske univers, giver mulighed for at fokusere på den følelsesudladning, der er værkets egentlige interesse, uden 'irrelevant' indblanding af 1770'ernes faktiske socialitet. Halvguden Balder elsker den jordiske Nanna, der nok har varme følelser for ham, men elsker kongesønnen Hother. Ved bagtalelse sætter Loke nu de to helte op mod hinanden, hvilket i første omgang ikke ganske lykkes p.g.a. deres overmåde ædelhed. Men i en galskabens kærligheds-bersærker­gang løber Balder sig til slut Hothers spyd i livet og dør.

Balders følelsesmæssige pendul har kolossale og bratte udsving, og han trænger sig bestandig på. Overfor Nanna i en pendlen mellem forsmåelsens selvhad og det flimrende håb, overfor Hother mellem rasende aggressivitet og ædel forståelse. Dette er stykkets indhold, også rent kvantitativt set. For ganske vist intrigerer Loke, men en egentlig intrige er fraværende. Balder véd hele tiden, at Nanna ikke elsker ham, men fremturer alligevel. Den standsborgerlige komedie (Holberg m.v.) havde tematiseret konflikten mellem kærlighed, økonomi og ægteskab, den aristokratiske tragedie og opera konflikten mellem individuel tilbøjelighed og statsraisonen. I begge tilfælde var der tale om ydre begrænsninger af individets handlefrihed. I *Balders Død* er begrænsningen en indre.

Individualisme og frem for alt den altoverskyggende insisteren på *kærligheden* er nøgleordene til Ewald, og skønt denne er yderligt opspændt, er den ikke derfor negativt opfattet: »Ædle Balder, dine Dyrder/Ak din Høihed fældte dig!« udtaler Hother ved Balders lig. Netop hans stærke kærlighed er dydens udtryk, for Balder er et produkt af sin generation, omend et ekstremt sådant. På næsten masochistisk vis vil han hellere dø end opgive sin illusion: »Den er mit Liv, den Drøm du vil adsprede«. »Skiebne! dig kan intet bøie«, hedder det, men skæbnen er her en meget konkret størrelse, konsekvensen af en kærlighed, der er drevet ud af kontrol.

Den følsomme bølge rullede hen over landet med en hastighed, så langt fra alle kunne være med. Især ikke den ældre generation, for her i 1770'erne kan iagttages en lige så stor generationskløft som i den tidlige romantiks tid. Et ældre medlem af »Selskabet for de skønne og nyttige Videnskaber«, der dog endte med at premiere og udgive *Balders Død*, kaldte det i sin dagbog galmandsværk. Han synes at have været på linie med Thor, Balders faderlige ven og rådgiver, der skoser ham for »kielen Graad«, »umandig Kummer«, kalder ham en ussel »Træl af Elskov« og benævner hans kærlighed »det Udyr i dit Hierte«. For Thor er kærlighed tydeligvis en mere jordnær foreteelse. Snusfornuftigt opfordrer han Balder til at opgive sin galskab, men de to forstår simpelthen ikke hinanden.

Med Balders selvmorderiske kærlighed er et punkt nået, hvor følsomheden måske kunne udgøre en trussel mod det borgerlige samfunds beståen. Dette er muligvis, hvad der har foresvævet det skeptiske medlem af Videnskabernes Selskab. I hvert fald blev et litterært værk, skrevet omtrent samtidigt og med omtrent samme emne, nemlig Goethes *Werther*, forbudt oversat i Danmark. Det ikke blot gik tæt på virkeligheden. Med sin stribe af selvmord efter sig *blev* det virkelighed. Den danske 'Werthers' oltidsgevandter forhindrede en fuldstæn-

dig identifikation – og dermed sandsynligvis også, at stykket endte sine dage i de videnskabelige herrers skrivebordsskuffer.

Med sin (over)følsomme kærlighed har *Balders Død* været med til at befæste de nye idealer, som også samtidens opdragelseslitteratur propagerer. Men stykkets tid som aktuelt og direkte belærende kunstværk blev kort, for i *Balders Død* er der tale om en kærlighed, hvori *seksualiteten endnu er uproblematisk integreret*. Seksualiteten er simpelthen ikke til diskussion, heller ikke på et dybere symbolplan – for et sådant findes egentlig ikke. Kernen i stykkets problematik er snævert tidsbunden, skønt *Balders Død* fortsat anerkendtes som et storværk. Herom vidner stykkets skæbne på Det kgl. Teater. Det blev en sensation, men holdt sig på det faste repertoire i kun 13 år, fra 1779 til 1792. Herefter opnåede det blot otte opførelser, indenfor årene 1804-1832. I 1790'erne, netop det årti, hvor seksualundertrykkelsens skrifter toppede, blev det uaktuelt. Den ewaldske Balders ubesmittede kærlighed forblev måske idealet. Problematiseringen af seksualiteten overlejlrede imidlertid ikke blot kærligheden, men hele eksistensen med nye konflikter.

»Baldur hin Gode«, et allegorisk sørgespil

Baldur hin Gode åbner med Baldurs genfortælling til sin mor Frigga af et grufuldt mareridt, hvori han har forudset sin snarlige død. Guderne tager nu alt i himlen og på jorden i ed på, at det ikke vil gøre den fromme Baldur fortræd. Kun en ung pilekvist på en elvombrust holm overses. Denne tilvirker den sjælssplittede Loke, misundelig over gudernes lykke og harmoni og forledt af jætternes fyrste Utgarda-Loke, til et spyd, som han lader Baldurs blinde broder Hødur løbe i Baldur, der dør. Heimdal drager nu på de sørgende guders foranledning til døds gudinden Hel for at bringe Baldur tilbage fra dødsriget, og Hel indvilliger på betingelse af, at alt i himlen og på jorden vil græde over Baldurs død. Men Loke, forklædt som en gammel kælling, græder ikke. Han afsløres og udsættes for de grusomste pinsler, men Baldur er tabt for evigt. Hermed indtræffer såvel gudernes som menneskenes undergang, ragnarok, forkyndt i et dundrende effektfuldt og patetisk sørgekor, hvor det gang på gang gentages: »Siunken i Gruus er/Midgards Stad«.

I fortalen giver Oehlenschläger en præcis redegørelse for sine intentioner, vel både for at afgrænse og legitimere sig i forhold til Ewald og for at tage læseren (og den skeptiske kritiker) ved hånden i tolknin-

gen af et drama, hvis art det danske publikum ikke havde været præsenteret for før:

»I Ewalds Balder spiller, efter Sørgespillets almindelige Natur, den menneskelige Karakter og Sensibiliteten Hovedrollen; her (d.v.s. i Oehlenschlägers *Baldur*) træde Naturkræfterne selv-handlende frem, menneskeligpersonificerede, objectivlegemliggiorte. Hiin Musa maa røre Læserens Subjektivitet mere, fordi hun spiller paa den personlige Medlidenheds Strænge, min slaaer med stille Ro Tilværelsens Grund-Accorder. Interessen her er ikke et enkelt Væsens, men den hele Menneskeslægts Liv og Skiebne (...).

I hiint Drama (d.v.s. Ewalds) gaaer et godt Væsen til Grunde, her *det gode Princip*. Det er en filosofisk-poetisk Naturallegorie. Jetterne (den onde Natur) overtaler Loke (det fristende vaklende Øieblik) til at dræbe Baldur (Fromheden). Dette bliver muligt ved Friggas (Jordens) og Asernes (den gode Naturs) Letsind. Den sorte Daad iværksættes ved den blinde Hødurs (Skiemnens) Haand. Saavidt er Mythen moralsk didaktisk. Nu fortsætter den som en phantasierig Betragtning af den objektive Natur«.

Oehlenschläger præciserer, at tragedien er en allegori, altså en beretning, der ikke handler om sin overflade, men i sin helhed viser hen til noget ganske andet – en sjældenhed i verdslig dansk litteratur. Måske derfor har han fundet den så pædagogisk fremstillede tolkning nødvendig. Men man efterlades med en fornemmelse af, at digterens udlægning er utilstrækkelig. Ganske vist er allegorien som genre netop karakteriseret ved en høj grad af abstraktion, men her synes den mere end rimeligt vanskelig at knytte an til virkeligheden. For hvad er egentlig indholdet i »den onde Natur«, »Fromheden«, »(den gode Naturs) Letsind« o.s.v.? Værket synes ikke umiddelbart at besvare disse spørgsmål tilfredsstillende.

Er det virkelig sandsynligt, at den ret indholdstomme allegori – eller den ydre handling, for den sags skyld – var hvad der behagede Ørsted og hans samtid så »uendeligt«? Næppe. Den egentlige fascinationskraft skal i første omgang snarere søges på selve den sproglige overflade. Sproget er billedrigt, visionært og inciterende i overrumpende grad; i tidens litteratur tåler måske kun Oehlenschlägers egen *Digte*, 1803 sammenligning.

Beretningen om Baldur i Snorres Edda (optrykt af Oehlenschläger i hans tidsskrift *Prometheus* 1832) er knap og stram. Det væld af detaljer i handling og beskrivelser, der er tilføjet eddaens korte og mere sagligt prægede fremstilling, men ikke mindst 'æstetiseringen' af disse, viser sig at åbne op til tragediens dybeste betydningsslag. For den sprogligt elaborerede overflade er bærer af en gennemført symbolik.

»Et skiult Naturens Værktøi»: 1800-tallets mistelten

Allerede Baldurs indledende drøm indeholder nøglen til værket. Baldur ser sig selv i gudernes kreds i Valhal, hvor hans sang om »Broder-Enighed« får alt til at udstråle den fuldendte harmoni. De ellers til tider barske guder mildnes, alle farver styrkes og gudforsamlingen fremtræder i forklaret glans. Da brydes idealtilstanden:

»Men midt i Sangen, – pludselig som bedst jeg sang –
Brast Bagis Harpe! Fenris-Ulv, som kort tilforn
Taus lænkebunden skummel lured, hyled lydt!
Og Gulvet brast, og styrtet, som et Stjernes kud,
Nedsank jeg hurtigt imod Jorden. Som jeg sank,
Da rakte Midgardsormen, Lokes fæle Søn,
Der vinder sig om Jorden, frem sin Hovedknub,
Og hvidsled fælt med Braaden; og den knugte sig
Med Krampetræk om Jordens Sider. See, da brast
De haarde Klipper høit med Gny, og rædsomt foer
Af hver en Revne, ligerviis som Ormens Braad,
En skummel, røgfuld, blaaligflammet, blodig Ild.
Da rakte flux den gustne Hæl af Biergets Kløft
Sit blege Hoved, sort behaaret frem og skreg:
»Et skiult Naturens Værktøi volder Baldurs Død!«
Men her i Skoven, Moder! her i denne Skov,
Sank jeg til Jorden iiskold ned. Det er min Drøm«.

Der er her tale om en falddrøm, indenfor en psykoanalytisk tolkningsramme symbolet på samleje, eller snarere orgasme. De enkelte symbolelementer peger da også i den retning. Under faldet, hvor Midgardsormen med »Krampetræk« knuger sig om jorden, passerer Baldur afskyvækkende og destruktive, såvel mandlige køns- og potenssymboler (»Midgardsormens« »Hovedknub« og »Braad«) som kvindelige (»Biergets Kløft« og »Sit blege Hoved, sort be-

haaret«). Rejsen ned med seksualitetens spøgelsestog ender da også med døden. Men den hele verdens undergang anticiperes samtidig: »Krampetræk om Jordens Sider«, så klipperne brister og deres skjulte – fortrængte? – indhold bryder ødelæggende ud.

Seksualsymbolikken, ikke mindst i form af samlejet eller orgasmen opfattet som sygelig og dødbringende, fortsætter tragedien igennem. Således ved Lokes indvielse af spydet, hvor han sekunderes af »en stor Skare Svartalker«, som »komme ud af Fieldkløften«. Svartalernes dystre kor forudsiger i disse vendinger det tilstundende ragnarok:

»Snart tuder Heimdal forfærdet i Giallerhorn,
Da styrter ned med en susende Gnist-Regn
Bifrost-Bro.
Ha, grønspraglede Slange, jeg seer,
hvor du børster den æddrede Mus-Ryg.
Slyng dig i slimede,
Knugende, qvælende
Bugter om Aukathor!«

Her er ragnarok beskrevet mere direkte ved et samlejemetafor: den »slimede«, »grønspraglede Slange« (penis) »børster den æddrede Mus-Ryg« (det kvindelige kønsorgan).

Svartalerne introducerer sig ved en suggererende naturbeskrivelse. Den uheldssvangre mørke nat ikke blot kvæler solens lys, men vender månens naturlige funktion om fra lys- til mørkegiver: »Maanen sort nu som Kul ruger tung« over denne rejse ned i ubevidste dybder, hvor indvielsen af spydet finder sted. Ikke blot dæmningen og den sproglige dynamisering, men den usædvanlige grufuldhed, samtidens konventioner taget i betragtning, understreger scenens centrale betydning:

Choret.

(...)

Nu en Spig, nu et Søm gennem Spydskaft!
Det er skeet, det er skeet! Eya hil dig, hil!
Nu er Staalsodd sat, nu er Spær spidst!

Loke.

Hav Tak hver Tusmørkets puselende Søn.

Choret.

Nu vort Kiølevand hid! Vort Kiølevand hid!

(...)

(Man bringer et uskyldigt Barn frem; Dværgen støder Spydet i dets Bryst, og lader det sidde).

Choret.

Har du Gispet hørt?
Det var snart forbi.
See nu hærdes dit Spær
I det rislende Blod;
I det barnlige, lunkne
Dunkle Blod.
Slig en Daad kan selv
Giøre Staal haardt.

Loke.

(drager Spydet ud af Barnets Liig)
Haver Tak! Haver Tak!

I selve drabsscenen fremgår det så endelig mere entydigt, hvilket »skiult Naturens Værktøi« Hels forbandelse hentydede til. Pilekvisten, der ikke er taget i ed p.g.a. en forglemmelse – og sin tilsyneladende uskyld – bliver flere gange beskrevet nøjagtig således: »et afmægtigt Skud/En bladløs Vaand, en vandig rask opløben Piil/Som kraftløs hen for Vinden sveier, hid og did«.

Drabsscenen lægger ud med gudernes forsøg på i spøg og leg at dræbe Baldur, der jo antages beskyttet af den altomfattende ed. Da opfordrer Loke Hødur til at deltage for den almindelige morskabs skyld, idet han fremstiller pilekvisten som stadig »vandig« og »kraftløs«. Hødur, der midt i al festligholdelsen af Baldurs redning står vemodigt ensom i sin blindhed, overtales til slut, bl.a. gennem disse ord, der af Loke gentages i flere varianter:

»Løb lige til, med Spydet strakt, saa træffer Du.
De lee, de høie Guder. Hører Du? De lee
I Himmelfryd; bring Fryden da i Hui og Hast
Til Glædens Spidse! (...)
Hødur, stød nu til!«

Friggas fortrøstningsfuldhed, da hun opdagede at pilekvisten ikke var taget i ed: »Skulde selv en Asers Liv/End trues af et ringe, smidigt Pileskud?/Nei. Nu har al Naturen svoret Baldur Tro/Den tier og adlyder«. Ja, den viser sig katastrofalt fejlagtig. Den bladløse, vandi-

ge, kraftløse pilekvist (den uerigerede penis), der ved Lokes indvielse er hærdet til et »stivt« spyd, dræber Baldur.

Seksualiteten viser sig at være dén eneste del af naturen, den mistelten, der ikke er taget i ed. Specielt den falliske, konkretiseret ved penis-symbolet, men som det fremgår, også bredere. Såvel mandlige som kvindelige kønssymboler er belagt med væmmelse, ligesom samlejet/orgasmen. Som det fremgår af ovenstående citat er selve drabs-scenen beskrevet som en (mandlig) orgasme. Seksualitet/orgasme bliver ensbetydende med både individuel død og verdensundergang – uden genopstandelse.

Italesættelsen af det ubevidste

Digterens egen tolkning ligger åbenlyst langt fra udlægningen her. Til underbygning og anskueliggørelse af det dynamiske forhold mellem tolkningerne er der ved hjælp af modellen forsøgt en topisk fremstilling af digterværkets lag – der her er set som spejlbilleder af psykiske lag hos digteren selv.

Set fra en litterær synsvinkel kan værket anskues som indeholdende tre tolkningslag: først den ydre handling efter Snorre, dernæst det dybere, Oehlenschlägers egen udlægning, der her er benævnt »den manifeste allegori«. Endelig det dybeste, »allegorien i anden potens«, der har seksualiteten som sit indhold. Det er imidlertid rimeligt at tvedele det øverste lag, dels i den ydre handling, dels i dennes specifikke fremtrædelsesform på det sproglige plan. For det elaborerede og, har det vist sig, symboladede sprog findes ikke i forlægget. Det bemærkelsesværdige er da, at den sproglige overflade, det 'umiddelbare symbolplan', ikke peger hen på digterens egen tolkning. Hvis denne skulle stå til troende, havde Oehlenschläger for så vidt lige så godt kunnet optrykke Snorres fremstilling af Balder-myten og så blot koble sin udlægning af den herpå. Derimod viser overfladen, med sin i én retning pegende symbolik, forbi såvel Snorre som Oehlenschlägers bevidste selv, og ned til værkets dybeste mening, nemlig seksualiteten som almen-destruktiv (den nedadgående pil).

En psykoanalytisk inspireret tilgang til dynamikken mellem tolknings- og bevidsthedslagene perspektiverer yderligere. Set herfra fremtræder Snorres Balder-myte ikke som digterens første udgangspunkt. Det gør derimod digterens *eget ubevidste*, in casu den fortrængte seksualitet. Dette 'ubevidste' hos digteren har – intuitivt – grebet Balder-myten som velegnet udløbs- og udtryksskanal. Digterens tolk-

ning kan da betragtes som et (ubevidst) påskud til at fremstille stoffet, hvorved tolkningen får funktion af *erstatningsdannelse*, d.v.s. et bevidst forestillingsindhold, der gennem en *forskydning* er trådt i stedet for et ubevidst, der er blevet fortrængt (den opadgående pil). (I neuroselæren benævnes erstatningsdannelsen symptom.) Termerne »erstatningsdannelse« og »forskydning« peger hen på, at det fortrængtes genkomst altid finder sted i en ganske anden skikkelse, hvad den manifeste allegori da også klart nok er udtryk for. Men som anført er det ikke her, det fortrængte viser sit indhold, for Oehlen-schlägers tolkning er for så vidt temmelig indholdstom. Dette sker i *formen*, specielt i den sproglige overflade, gennem en *fortætning*, det ubevidste/fortrængtes koncentrat, som det kommer til udtryk i specifikke symbolelementer. Der alle bærer deres oprindelses stempel.

Digterværk og digter – en topisk model

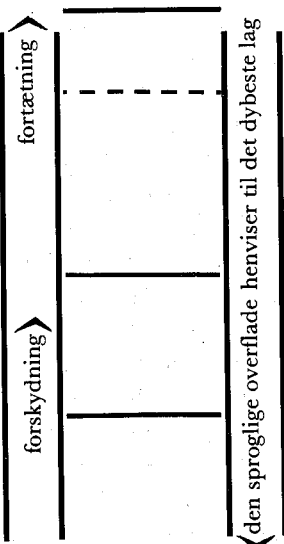
Psykoanalytisk tilgang

Ubevidsts manifestation

Erstatningsdannelsens
'ydre redskab'

Erstatningsdannelse

Ubevidst $\approx$ det fortrængte
(o: seksualiteten som destruktiv)

Litterær tilgang

Den ydre handling sproglige (symboladede) fremtrædelsesform

Værkets eksplicitte indhold, den ydre handling efter Snorre

Den manifeste allegori, Oehlen-schlägers udlægning

(Allegorien i anden potens – det egentlige budskab)

De første skrifter mod onani, der blev det mest markante udtryk for seksualundertrykkelsens gennemslag, udkom tyve år før Oehlen-schläger skrev *Baldur hin Gode*. Måske som den første, tydeligt i dette værk men også i *Digte*, 1803, giver Oehlen-schläger konflikterne og den hele nye selv- og omverdensopfattelse, der blev et resultat heraf, ord. Analysen har dog hidtil været generel i påvisningen af den destruktive seksualitet som det egentlige indhold. Såvel værket selv som enkelte kommentarer af Oehlen-schläger muliggør en større præcise-

ring, også af konflikternes historiske forankring.

Romantikens tragedie – og biedermeier som flugten fra 'skæbnen'

Det ofrede barn omtales som »uskyldigt«. Hermed er der på det dybe symbolplan etableret en lighedsrelation mellem tre elementer, for også *pilekvisten* er før indvielsen beskrevet som »det Uskyldigste/Paa Jorden, hvorved ingen Frygt og Tvivlen hang«. *Baldur* er ligeledes uskyldig, hans kærlighed til Nanna (som spiller en ganske perifer rolle) er ukødelig, »Fromhed« er hans hovedegenskab. Baldurs fremtræden i så at sige ubesmittet pubertet understreges næsten besværgende gang på gang: »blyfærdig hist i Bad han gaaer«, »barnlig Manddom«, »den renes Bryst«, »Ynglingens duunglatte Kind«, »Blysomt, fast jomfruelig/Venter han Legen«. Baldur er 'jomfrumanden', aseksualiteten konstituerer hans idealitet og fromhed.

Men ligheden mellem de tre elementer brydes tilsyneladende ved Lokes indvielse, hvor pilekvisten hærdes og yderligere påsættes »spejlglat Jern« (den fuldt funktionsdygtige penis), hvorved den omdannes til »Dødsodd«. Den bliver Baldurs død, men også det lige så uskyldige barns. Set i perspektiv af seksualundertrykkelsen, specielt onanilitteraturen, udtrykkes hermed symbolsk, at barnet også i virkelighedens verden 'dræbes' ved udsættelsen for seksualitetens destruktive kraft. Nemlig på det tidspunkt, hvor dets egen seksualitet dukker op og erektion bliver mulig, med ydre og dermed indre sanktioner her overfor som følge. Barnet dør altså i en vis forstand af sin egen erigerede penis (her: pilekvisten). Eller, anskuet fra en anden kant: en del af barnets (d.v.s. ethvert barns) personlighed amputeres, 'dræbes', ved den tvangsmæssige udgrænsning af seksualiteten fra personligheden. (De romantiske, afseksualiserede 'helte' er da også generelt nok så svage og handlingslammede, mens de potenserede skurke er netop potente og skurkagtige.) Under alle omstændigheder: drabet på et barn, ved dets anvendelse som »Kiølevand«, er forudsætningen for drabet på Baldur. Seksualitetens destruktivitet hævdes hermed på symbolplanet at træde ind allerede i barndommen og anticiperer dermed voksen'døden' af samme årsag. Baldur/barnet/pilekvisten er den/de *uskyldigste* af alle, men selv han/de kan ikke unddrage sig den almene 'skæbne'.

Disse sideordnede symbolske udsagn forekommer måske selvmodsigende og forvirrende. Men de er i god sammenhæng med psykoana-

lysens påvisning af, at lighedsrelationen (in casu: Baldur/barnet/pilekvisten) og samtidighedsrelationen er karakteristisk for det ubevidstes funktionsmåde. For her hersker ingen stringent logik. Derfor kan barnet dræbes af sin egen 'penis', samtidig med at denne er udefra kommende; og Baldur kan dræbes såvel i barnets skikkelse som i voksen og egen af den blinde broder Hødur, altså af sit eget 'blinde' blod. Men det ubevidstes skæve logik er tættest på virkeligheden: det *er* barnets egen seksualitet, der dræber det (eller dræber dele af dets personlighed) – nemlig i dét historiske øjeblik, hvor seksualiteten er blevet inddoktrineret som yderlig problematisk – og Baldur *er* derfor allerede dræbt 'som barn'. »Baldur er allerede død«, anfører Oehlenschläger da også selv i nedenfor nævnte skrift.

Ved at henlægge begivenhederne til en fjern, endog mytologisk fortid, og videre gennem sin alment-moralske, allegoriske tolkning af dem, fornægter Oehlenschläger såvel seksualproblematikken som dennes historiske rod og aktuelle relevans. Men ét enkelt sted, i det polemiske skrift *Svar paa Hr. Capt. Abrahamsons Recension over mine nordiske Digte* fra 1808 (Abrahamson var en – skeptisk – kritiker af den ældre generation), skinner en anden forståelse i enkelte glimt igennem, næsten i form af »fortællelser« i psykoanalytisk forstand, altså afslørende, ucensurerede overløb fra det ubevidste.

Oehlenschläger uddyber her sin allegoriske tolkning. Norden i den tidlige oldtid var paradisisk, for »Da levede og virkede den gode Baldur; men ved Letsindighed og Fristelse fik *Lidenskaberne* overhaand, og han gik til Grunde«. Ved at fremhæve »Lidenskaberne« som omdrejningsaksen og ikke blot, som også i allegorien, det mere ubestemte »Letsind«, antydes seksualproblematikken. Videre hedder det: »*Dyd og Dygtighed var i gamle Dage et Ord, og hele vor Ulykke bestaaer i at det er bleven to!*«. (I begge citater Oehlenschlägers egne udhævninger.) Ved »gamle Dage« forstår digteren nok oldtiden, men med »vor Ulykke« henvises jo egentlig til nutiden. Netop dyd og dygtighed i kombination er det sene 1700-tals altruistiske ideal – hvor »Dygtighed« uden »Dyd« (i 1700-tallet er begrebet uden undertone af seksuel renhed) opfattedes som ensbetydende med den rene egen nytte. Med *Baldur hin Gode* synes digteren symbolsk at ville antyde, at idealet aldrig blev nået, og formulerer hermed tidligt den skepsis overfor den ældre generation, som andre unge romantikere senere udtalte mere eksplicit.

Men i stedet for at fastholde, at den delvise gennemførelse af de borgerlige idealer næppe havde medført et lykkeligere liv og en lykkeligere samfundstilstand end i det samfund, de var opstået i protest imod. Ja, da henfører Oehlenschläger – og med ham romantikken

generelt – med en cirkelslutning miseren til individet selv.

»Al Naturen er i Lænker lagt«, hedder det triumferende, da alt har lovet ikke at gøre Baldur fortræd. Men »den onde Natur«, som jætterne er den ydre repræsentant for (jfr. den allegoriske udlægning) lader sig ikke lænke. Menneskets egen natur (seksualiteten forstået som et fundamentalt og uudryddeligt biologisk, omend netop modelerbart, behov), har vendt sig mod det selv i uløselig konfliktfyldthed. Ved gennem seksualundertrykkelsen først at blive fordømt (omkring 1790'erne) og dernæst forvist til det ubevidste (fra begyndelsen af 1800-tallet), har seksualiteten tiltaget sig en magt, som – i tragediens regi – selv Odin (overjeget, om man vil) ikke længere har magt over: »Selv Odin ei/Som raader Runer, mægtig var at raade den«, nemlig de »vilde Jetter« og den »mørk(e) Natur«. Driftssublimeringen antydes ligesom i den øvrige romantik – og hos Freud – som udvej:

»Men som et kielent Elskovssuk skal Freya selv
Opsvulme Baldurs Barm, forvandle sig til Røst,
Og tolke Nanna trofast al hans Kierlighed«.

Seksualiteten skal omformes til en kærlighedens kyske poesi. Men denne fromme bestræbelse slår ikke til, naturen, biologien, individets egen dybeste kerne, bliver »Skiebne«.

Netop *skæbne*, for Baldur selv, ligesom barnet og pilekvisten, er uskyldig, men må alligevel bøde. Oehlenschläger blev af sine ældre kritikere bebrejdet det umoralske i, at han lader Baldur gå til grunde uden egen skyld. Men netop dette træk viser, at digteren på genial vis har grebet sin generations skæbne – selv om han på det bevidste plan projicerer konflikterne over i almene moralkategorier. Også derfor behagede *Baldur* den yngre generation så »uendeligt«. Skæbnetragediens overordentlig abstrakte, allegoriske form muliggør en spidsformulering af tidens dybeste problem, seksualiteten. Som sådan er værket en storslået indgangsportal til romantikken – og måske videre til de følgende næsten to århundreders kultur. Men *Baldur hin Gode* er samtidig et lærestykke i, hvordan historiske og menneskeskabte konflikter naturaliseres og dermed unddrages bevidsthedens bearbejdning og forandringens mulighed.

Oehlenschläger fortrød allerede få år senere sin fatalistiske slutning. I 2. udgaven fra 1833 tilføjedes da en positiv udgang til afbødning af ragnaroks håbløshed. Vala, den altseende spåkvinde, udtaler det trøstende »Ei for Evig!«, »Mod og Styrke« har overlevet, og

»Reddet har en Mand og Qvinde sig fra Verdens Undergang.
Lif selv vorder Stammefader til en ung forædlet Slægt,

Aukthors Hammer Asa-Baldur da Du smedder til et Kors, Og i Kraftens Sværd sig slynge Fromheds Lillier, Yduns Frugt«.

Kraft og fromhed, suppleret med kristendommen som besværgende instans, der skal holde dæmonien i ave, er netop biedermeier-idealene. Men biedermeiertiden – og dens litteratur – anvender en stor del af sin energi på denne flugt fra 'skæbnen', på inddæmningen eller fortrængningen af det dæmoniske, seksualiteten.

Opdragelsesskrifter m.v.

1. En smuck oc meget Nyttelig Børne tuct/Leonardum Kulleman Tuctmester. Nu nylig fordansket aff Niels Jensen i Randrup. 1559.
2. Børne Speigel. Hederlige: Wiise oc Velforstandige Mend Jens Michilssen/Oc Clement Søffrensen Borgemester wdı Weyle oc menige Borgere tilschreffuit. 1568. (Af Niels Bredal.)
3. Poedagogia. Det er En kort och enfoldig Vnderuisning Om vnge Børns optuctelse. Vddragen aff Guds Ord/oc Lærde Mendis Bøger. Tilsammenschreffven aff Jørgen Simesøn. Sogneprest til S. Albani Sogn i Odense. 1587.
4. En kaart Vnderuisning/Om Børne Tuct/Det er Huorledis Forældre skal skicke sig imod Børnene/Oc huorledis Børnene bør at skicke sig imod Forældrene. Gantske nyttelig i denne sidste oc onde Verdsens Tid. Vddragen aff den hellige Bibelske schriff/oc aff lærde Mendis Bøger/som her om skreffuet haffuer. Aff M. Jacob Albretssøn/Sogneprest i Oterup. 1607.
5. CCLII Udvalde/og med 800 Billeder udlagde Bibliske Hoved-Sprog/eller en saa kaldet liden Billed Bibel Gemyttet til Forfriskelse; og Ungdommen til Nytte/at den derved maa lære at nefne en hver ting med sit rette Nafn/og uden nogen møje erindre sig den Hellige Skriftes Sprog. Oversat af det Tydske Tungemaal. 1710.
6. Underviisning om Børns Opdragelse udi alle Stænder, Hvorudi Viser de første syv Leve-Aars Vigtighed, og hvorledes der hos de smaa Børn i disse Aar baade maae og kand legges Grund til den Christne Religion og Sæde-Læren. Først skrevet paa Fransk, men nu, til formodentlig Nytte for mange, oversat paa Dansk. 1759. (Af J. B. Basedow.)
7. Den patriotiske Tilskuer, No. 198, 1762; No. 218, 220, 221 og 223, 1763. (Af J. S. Sneedorff.)
8. Det lykkelige Barn ved Opdragelsen eller af Aftandling om Opdragelsen, fra et Barns Fødsel til den modne Alder. Indeholdende fornemmelig hvad Forældre og Lærere have at iagttage ved samme. 1770. (Af C. G. Salzmann).
9. C. G. Salzmann: Anviisning til en, om end ikke fornuftig, saa dog alomodisk Børne-Opdragelse. Oversat af J. H. M. 1783.
10. »Sapienti sat« i »Sundhedsblade« No. 7 og 8, den 13. Sept. 1785. (Af J. C. Tode.)
11. Er det Ret at skrive offentlig om Ungdommens hemmelige Synder? 1785.
12. Aftvungent Svar paa et Skrift under Titel: Er det ret at skrive offentlig om Ungdommens hemmelige Synder? Udkommet i anledning af Sundhedsblade No. 7 og 8. Ved Johan Clemens Tode. 1785.
13. Ingen Lovtale for Professor Tode. Indsendt fra Landet. 1785.
14. Ingen Lovtale af visse Folk er en ærlig Mands bedste Lovtale, beviist af nogle retskafne Mænds Mishandling i den liturgiske Feide; i et Brev til Herr Professor Tode. 1785. (Af J. C. Tode.)

15. Om Ungdommens hemmelige Synder ved C. G. Salzmann, Professor og Forstander for Opdragelsesanstalten i Schnepenthal. Tilligemed et Tillæg Om Lægemaaden i de Sygdomme, som ere Følger af samme af S. A. D. Tissot, Doktor og offentlig Lærer i Medicinen i Lausanne. Oversat. 1786.
16. Høistnødvendig Underviisning og Advarsel for unge Piger til tidlig at bevare ders Uskyldighed af en erfaren Veninde. Et kronet Priisskrift. Af den siette Deel af Revisionsværket, særskilt aftrykt og udgivet af Joach. Hinr. Campe. Paa Dansk oversat som et Anhang til Salzmanns Skrift om Ungdommens hemmelige Synder. 1789.
17. D. Samuel Gottlieb Vogel's Kongel. Storbrit. Hofmedicus, Landphys. og Garnisonslæge i Ratzeburg, Underviisning for Forældre, Opdragere og Børnevartere om hvorledes den utrolig almindelige forstyrrende Selvbesmittelses-Last sikkert kan opdages, undgaaes og læges. Oversat af N. G. 1792.
18. En kort Historie om en Onanit, der har kureret sig selv. Skrevet for Forældre og Opdragere, men især for hans lidende Medbrødre. Oversat. 1794.
19. Om de bedste Midler til forebygge Følgerne af Selvbesmittelse og overdreven Elskov. Oversat fra Tydsk. Med Anmærkninger og Fortale af Professor Tode. 1798.
20. Velmeente Raad til giftfærdige Piger, nygifte Koner, Frugtsommelige og Barselskoner; af Dr. G. W. Becker, udøvende Læge, samt Fødselshjælper i Leipzig. Oversatt ved Dr. Johan Clemens Tode, ældste Professor i Medicinen, kongelig Hof- og Plejemedikus, samt Medlem af det kongelige medicinsk-chirurgiske Sundhedscollegium etc. 1804.

Litteratur

Ét udgangspunkt har været den freudske psykoanalyse og dens videreudviklinger. Af størst betydning har herudover været Jos van Ussels *Seksualundertrykkelsens historie* (1970, da. 1978), der med udgangspunkt i forskelligartet mellemeuropæisk kildemateriale påviser en stigende bornerthed, kulminerende i den direkte undertrykkelse af seksualiteten fra slutningen af 1700-tallet. På trods af sin påvirkning fra psykoanalysen er en egentlig psykologisk teori dog fraværende, ligesom van Ussel ved at fokusere på seksualiteten overser de autoritære og bredere kropsdisciplinerende træk i den tidlige borgerstands opdragelse – noget der dog ganske rigtigt ikke er gældende for de lavere klasser i feudalsamfundet. Oversigten over »Ødipuskompleksets og masochismens historiske karakter« i Jørgen Holmgaards *Interieur fra det 19. århundredes borgerlige kultur* (1976) bygger til gengæld på en kritisk, historisk forankret brug af psykoanalysen, med bredt bevidsthedshistorisk perspektiv. Relevante er desuden følgende: Norbert Elias' *Über den Prozess der Zivilisation*, I-II (1936/77), der detaljeret påviser udviklingen af en stadig større indre styring og affekthæmning i den vesteuropæiske kultur; A. R. Lurias *Om erkendelsesprocessernes historiske udvikling* (da. 1977), hvis undersøgelse af en fundamentalt ændret rationalitets- og selvopfattelse ved traditionalistiske bønders indrullering i den nye sovjetstat i begyndelsen af 30'erne har bred bevidsthedshistorisk interesse; Max Webers *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* (1920, da. 1972/76) kaster lys over reformerte religionsopfattelsers snævre tilknytning til borgerstandens og kapitalismens udvikling; Michel Foucaults *Seksualitetens historie I* (1976, da. 1978) fremhæver sammenhængen mellem den pludseligt forøgede interesse for seksualiteten og en ny samfundsmæssig disciplinering af individet – imidlertid undervurderes nok mange negative sider ved processen. Desuden bør nævnes Philippe Ariès' *Barndommens historie* (1960, da. 1982) samt Edward Shorters *Kernefamiliens historie* (1975, da. 1979) – den sidste er stærkt betænkelig i sine negative vurderinger af tidligere socialisationsformer, bl.a. fordi den ukritisk godtager borgerlige kilders fordomsfulde opfattelse af de lavere klassers opdragelses- og livsformer og videre i hele sit anlæg har udgangspunkt i en idealiseret opfattelse af efterkrigstidens nordamerikanske kernefamilieopdragelse i mellemlagsregi. Oversigtspræg har Peter Olséns *Historie og psykologi* (1978) og Jørgen Holmgaards »Historisk socialisationsforskning« i *Det grundtvigske bondemiljø* (Serie om folkekultur nr. 4, 1981).